

Леся Українка як науковець

Лілія Овдійчук,

кандидат педагогічних наук

Рівне

У статті представлено Лесю Українку як науковця. Проаналізовано, узагальнено і систематизовано матеріал про педагогічну діяльність, літературознавчу та фольклорну спадщину письменниці.

Ключові слова: педагог, літературознавець, фольклористка, літературно-критичні праці, записи фольклорних творів, підручник з історії.

Леся Українка – особистість багатогранна і талановита. Вона проявила себе у багатьох сферах діяльності. І якби не натура, що «втяла з нею кепський жарт», Лариса Косач, за її ж словами, могла б стати Пржевальським чи Вамбері, бо мала «бродячу натуру» [7; 138], або ж була «далеко кращий музикант, ніж поет» [7; 65]. А ще, як стверджувала, «з мене вийшов би порядний студент-теолог, бо я способна «втрапитись» у такі речі» [7; 138]. Проте все це належить до категорії умовного: якби.

І все-таки ця слабка фізично, тендітна жінка встигла за коротке, за звичайними мірками, життя надзвичайно багато у значенні інтенсивності та глибини освоєння різних сфер суспільного буття. Вислів «Леся Українка як науковець» не часто вживаний, хоча дослідження на цю тему проводилися окремими вченими: літературознавцями, фольклористами, педагогами. Літературознавчі статті Лесі Українки, записані нею зразки усної народної творчості були в колі наукових зацікавлень О. Бабишкіна, І Журавської, П. Одарченка та ін. Педагогічну діяльність дослідила І. Шиманська. Проте статті узагальнювального характеру немає, що й спонукало автора до її написання.

Мета статті – узагальнити і систематизувати досліджений матеріал про наукові студії Лесі Українки та репрезентувати його.

Завдання, які випливають з означеної мети:

- дослідити наукові праці Лесі Українки;
- проаналізувати фахову літературу, що стосується означеного питання;
- узагальнити і систематизувати досліджений матеріал та репрезентувати його у статті.

Аналіз творчого доробку Лесі Українки засвідчує, що окрім прозових, драматичних та ліричних художніх творів вона є автором наукових праць з педагогіки, фольклористики, літературознавства. Тому у статті увага буде зосереджена на трьох аспектах діяльності великої українки: педагога, фольклориста, літературознавця.

Як педагог Лариса Косач частково реалізувалася, навчаючи молодих сестер і братів (не тільки рідного брата Миколу, а й двоюрідного, Світозара, молодшого сина Михайла Драгоманова, тітчиних синів (Леся готувала їх до вступу в «земледельческое училище»). У її добровільні обов'язки входило навчати дітей грамоти, мовам, стежити за їхнім режимом дня. Пізніше, коли діти навчалися в школах, гімназіях, допомагала вивчати домашні завдання. Сестрі Оксані була на початках вчителькою музики. Як вдумливий і далекоглядний педагог, панночка Лариса організувала дозвілля дітей: влаштовувала спектаклі, при цьому перебираючи на себе різні ролі: режисера, декоратора, балетмейстера, костюмера. Як згадує Галина Лисенко, донька

видатного українського композитора Миколи Лисенка, учасниця цих дійств, зокрема постановки дитячої опери М. Лисенка «Коза-Дерева»: «Я й тепер дивуюсь – звідки в неї бралось стільки енергії, любові до цієї справи, а головне, терпіння і витримка» [3; 279]. У листах до рідних Леся дає досить точну характеристику своїм «учням», вміє тонко відзначити істотне для кожного з них. Як слушно зауважує дослідниця І. Шиманська, «...у родинних стосунках, у домашній практиці вже за молодих літ виявляються педагогічні нахили і здібності Лесі Українки» [10; 11].

Протягом життя Ларисі Косач-Квітці доводилося навчати й дорослих. Найчастіше це були приватні уроки з вивчення іноземних мов. Цікаві спогади залишив один з таких учнів М. Охріменко, якого Лариса Петрівна навчала під час їхнього перебування в Єгипті (м. Гелуан). Заняття завжди були цікаві, а вчителька тактовною, витриманою і терплячою.

Свій педагогічний досвід Лариса Косач застосовувала під час навчання грамоти селян у Колодяжному. Таким чином вона реалізувала ідею поширення грамоти та освіти серед народу.

Система освіти у царській Росії мала більше вад, ніж позитивів. Це стосувалося усіх її ланок: початкових, середніх шкіл, гімназій, інститутів. Своє спостереження молода інтелектуалка виклала у листах до М. Драгоманова, до матері, у нарисі «Школа». Зокрема, у листі до дядька пише про «казенну обмежаність» науки у закладах освіти і зауважує: «... як то добре, що мама не віддала мене в гімназію, бо гімназія хоч би й не зломила мене, то все-таки пригнітила б» [7; 138].

Критична оцінка становища «народних шкіл» подана у нарисі «Школа». Леся Українка мала приятельок серед народних учительок (Антоніну Семенівну Макарову, Маню Биковську), листувалася з ними, знала про їхні клопоти і проблеми. Довелося письменниці побувати у школах, де працювали кореспондентки її листів. Вразила Лесю Українку злиденна обстановка, відсутність достатньої кількості підручників, умови життя і праці вчительки, мізерна платня. Леся часто допомагала подругам порадами, надсилала книги: «Книжки для читання дітям я постараюсь, щоб були вислані Вам, от, може, тут устроїться сеє. Не можна сказати, щоб література для народу була велика і щоб між нею було багато доброго. Книжку «Что читать народу?» (зложила Алчевська і учительниці харківської воскресної школи) я постараюсь вам прислати, як розживусь на гроші...» [7; 221].

Ще одна сторінка педагогічної діяльності видатної особистості – написання першого українського підручника з історії Стародавнього Сходу. Навчаючи сестру Ольгу, юна вчителька не задовільнилась тими підручниками, що побутували у шкільництві того часу, вирі-

шила написати власний. 19-річна Леся звертається до дядька Михайла Драгоманова, спеціаліста зі всесвітньої історії, з проханням надіслати книги як джерело для створення підручника. Професор надіслав їй німецькі та французькі видання (зокрема гарно ілюстровану «Історію давніх народів Сходу» французького історика, письменника, релігієзнавця Луї Менара та «Стародавню історію народів Сходу» французького єгиптолога Г. Масперо) й додав свої поради. На основі цього Лариса Косач створила власну версію історії східних народів. Книга вийшла доволі об'ємною – 250 сторінок. Як зауважує І. Шиманська, дослідниця педагогічної діяльності Лесі Українки, «за обсягом книга Лесі Українки значно перебільшує тогочасні посібники для середньої школи: підручник Д. Іловайського відводить на історію східних народів 52 с., І. Беллярмінова – 30 с. І підручник К. Іванова (виданий дещо пізніше) – 37 с. Майже не відрізняються за обсягом й учбові видання з історії, перекладені з німецької мови, які користувалися в Росії тих часів досить широкою популярністю» [9; XXIII].

Авторка починає виклад з історії первісних людей, а далі, відповідно, подає історію за розвитком древніх цивілізацій арійців, мідійців і персів, єгиптян, асирійців і вавилонців, фінікійців, ізраїльтян. Розповідь про історичні події поєднується з уривками найдавніших писемних пам'яток цих народів: Біблії, Рігведи, Авести, перекладених власноруч. Багато уваги у підручнику відведено аналізу пам'яток культури, літератури, письма, звичаїв, віри народу. Леся Українка посилається на різні джерела, які підтверджують певні історичні факти, проте робить власний висновок щодо можливої достовірності: «Подібних «історичних» байок чимало є у Геродота» [9; 120].

Описуючи древню історію, авторка часто шукає аналогів у сучасному житті, аргументує свої думки, робить висновки, що історія загарбань скрізь була однаковою, чи то в Єгипті, чи в Україні, незважаючи на пережиті людством тисячоліття.

У свій час фаховий аналіз цього підручника зробила І. Шиманська [10]. Вона акцентувала увагу на таких важливих позитивних моментах: відсутності догматизму, переконливій аргументації, аналізі різних джерел. Мова твору наближена до розмовної, що створює враження вільного спілкування з читачем. Хоча й «підручник написаний рукою аматора, і можна було б говорити про те, що він мало відшліфований, що в ньому немає методичного апарату (запитань і завдань для учнів тощо), який тоді вже став звичайним елементом підручників історії» [9; XXVII], проте він виявив масштабність інтересів молодого письменниці, яка перебувала не тільки «в крузі своїх поезій», а також мала педагогічний талант. Окрім того, це був початок сходинкової теми у її творчості.

Коли постало питання його видання у 1911 році, Леся Українка із властивою їй серйозністю і скрупульозністю взялася за редагування. Вона конче хотіла, аби книга прийшла до читача із урахуванням останніх історичних даних та археологічних досліджень, а також була відповідно ілюстрована. Авторка сама добирала ілюстрації, малюнки. На жаль, стан здоров'я не дозволив довести розпочату справу до логічного завершення. Підручник з'явився у своєму первісному вигляді уже по смерті письменниці у Катеринославі, де працювала лікарем Лесина молодша сестра Ольга, що їй було у свій час адресовано цю навчальну книгу. Промовистий факт: видавничий відділ Міністерства освіти й мистецтва розглянув надісланий підручник і дав дозвіл на його друк у 1918 році.

Удруге цю книгу видано через 90 років у Луцьку з ґрунтовними коментарями, примітками, уривками з листів, які розкривають історію її створення та видання [9].

Як літературознавець і критик Леся Українка заявила про себе ще на початку 1895 року. Усі відомі літературно-критичні та публіцистичні статті, у тому числі й незакінчені, вміщені у томі 8 [5]. З них можна виокремити літературно-критичні праці, присвячені проблемам розвитку зарубіжних літератур: італійської, французької, німецької, польської, скандинавських країн та українського красного письменства, а також дві публіцистичні статті: «Безпardonний патріотизм» та «Не так ті вороги, як добрії люди». Більшість критичних розвідок написано спеціально для петербурзького журналу «Жизнь», з яким Леся Українка співпрацювала у 1900–1901 рр. Це, зокрема, «Два напрямлення в новейшій італійській літературі», «Малорусские писатели на Буковине», «Новые перспективы и старые тени» («Новая женщина» западноевропейской беллетристики»), «Заметки о новейшей польской литературе», «Михаэль Крамер (Последняя драма Гергардт Гауптмана)». Остання не була надрукована у зв'язку із закриттям журналу і знайдена в його архіві у 1973 р.

Рівень освіченості Лесі Українки дозволяв їй читати в оригіналі твори сучасної зарубіжної літератури, а також знайомитися з критичними працями іноземних дослідників літературного процесу. Тонкий аналіз і широкі узагальнення засвідчують фаховий підхід поетеси до літературного матеріалу. Методи аналізу художніх текстів, які застосовує авторка, різноманітні: контекстуальний, інтертекстуальний, порівняльний. Спостереження за еволюцією творчості А. Негрі та д'Аннунціо (стаття «Два напрямлення в новейшій італійській літературі») відбувається на основі контрастного зіставлення, а також проводиться аналогія з творчістю італійського поета Кардуччі, який пройшов шлях від демократа до академіка. Це дає підстави критику назвати Аду Негрі продовжувачкою традиції Кардуччі-демократа, у той час як д'Аннунціо у своїй творчості певною мірою наближений до Кардуччі-академіка.

У статті «Новые перспективы и старые тени» («Новая женщина» западноевропейской беллетристики) Леся Українка подає типи жіночих образів, аналізує їх на тлі доби і в порівнянні зі схожими типажми.

У статтях письменниці висловила своє ставлення до літературного процесу вітчизняного та зарубіжного, до нових явищ у ньому (декаданс, натуралізм).

Щодо українського письменства, за спогадами К. Квітки: «Говорила, що наша література вже є і солідна, і повна змісту, і мова її розмаїта... Щодо літературної критики, Леся весь вік бажала, щоб вона у нас настала, бо й сама, будучи завжди не певною вартості написаного нею, завжди дуже потребувала компетентних порад тямущої і літературно освіченої людини» [3; 233].

У листі до брата Михайла молода поетеса подає програму перекладацької діяльності членів літературного гуртка «Плеяда». До обов'язкових Леся Українка відносить твори Данте, Мольєра, Шекспіра, Беранже, Гете, Гейне, Міцкевича та ін.

Фольклористом Леся Українка стала завдяки матері, яка прилучила доньку та старшого сина Михайла до збирання фольклору. У листі до М. Драгоманова аматорка-фольклористка написала: «... чи не можете мені яких творів про методи етнографічні, а власне про способи записування народних пісень? Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробуваю записувати, але то мені трудно, ще й дуже, може, якраз

через те, що не знаю методу такого як слід, а літератури про сю річ зовсім не знаю» [7; 63].

Озброївшись відомими на той час науковими методами запису фольклорних творів, Лариса Косач збрала доволі велику колекцію пісень: календарно-обрядових, ліричних. Серед інших жанрів – думи, обрядові дійства, дитячі ігри, пісні, казки. Доводилося записувати й різні повір'я, народні оповідання. Зокрема, на прохання М. Драгоманова, який готував наукову працю з народної демонології, Леся надіслала три повір'я про чортів.

Уся фольклорна спадщина, зібрана мисткинею, увійшла до т. 9 [6]. Леся Українка «не признавала» пісні без запису мелодії. Коли хвороба не дозволяла навіть виходити за межі подвір'я, а то й кімнати, ця винахідлива, вольова і сильна духом дівчина знайшла спосіб не марнувати час: «Леся звернулася до знайомої сільської дівчини, що мала дуже добрий слух. Ця дівчина дістала завдання від Лесі розпитувати старих людей про пісні і переймати їх, засвоюючи тексти і мелодії. І дівчина сумлінно виконувала ці доручення: попереду вона сама навчалася пісень, а потім приходила до Лесі і співала їй. Таким способом Леся Українка записала дуже багато пісень у Колодяжному [2; 63–64]». Як зазначала сама письменниця, їх було 150. У цих піснях, за словами аматорки-фольклористки, відчувалася вдача народу.

Збірку купальських пісень фольклористка-аматорка надіслала І. Франку, який надрукував їх у журналі «Житє і слово» у 1894 році.

Згодом разом із К. Квіткою Леся Українка упорядкувала свої фольклорні записи, зокрема пісні. Як музичний етнограф, Климент Квітка записав з голосу письменниці фольклорні твори, які зберегла її пам'ять. Перший їхній спільний збірник вийшов у 1902 році, а у 1903 році у Києві «з'явилося у продажу нове видання товариства дослідників Волині, а саме – зібрані відомою українською письменницею пані Ларисою Косач «Дитячі ігри, пісні і казки Ковельського, Луцького і Новоград-Волинського повітів Волинської губернії». Праця пані Косач видана двома мовами – російською й українською. Музика записана паном К. Квіткою» [4; 165].

Проте Леся Українка не обмежилася цим. Вона організувала фольклорну експедицію, метою якої було записати на фонографі народні думи. До участі було запрошено фольклориста Ф. Колессу, який згодом упорядкував і видав у двох томах матеріали експедиції. Сама письменниця записала думи з уст кобзаря Гната Гончаренка, про що писала у листі до Колесси: «Мені особисто не жаль тепер ні часу, ні клопоту, покладених на сю справу: одно, що я дедалі більше впевнююся в нагальності справи рятування дум, а друге, що кобзар Гончаренко надзвичайно інтересна людина і з етнографічного і навіть з белетристичного погляду, так що я почуваюся цілком нагородженою за клопіт тими стилькома днями, пробутими в його товаристві [4; 69]».

Народне словесне мистецтво не полишало велику поетесу до кінця життя і відгукнулося на повну силу у

«Лісовій пісні», цьому незвичайному творі, у якому переплітаються модерна ідея перемоги високодуховної індивідуальності та глибинна поліська архетипна історія.

Наукові інтереси видатної української письменниці вражають різнобічністю. Не завадило їй те, що Леся не навчалася в звичних для такого кола закладах: гімназіях, університетах, але рівень її освіченості дивував навіть найвидатніших сучасників: М. Драгоманова, М. Павлика, А. Кримського, Л. Старицьку-Черняхівську. Про це йдеться у спогадах та листах. У листі до М. Драгоманова М. Павлик написав: «Леся так просто ошеломила мене своїм образованием та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій. Але це далеко не так. На свій вік це геніальна жінка. ... у кожнім її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти та людського життя» [3; 130]. Агатангел Кримський у спогадах про товаришку акцентував на історії написання драм «В катакомбах» і «Адвокат Маркіян». Авторка звернулася до нього як до науковця порадити книги з історії раннього християнства. Надіслані дисертації французькою мовою (доволі великі за обсягом) її не задовольнили. Вона просила «оригінальні документи»: «Я їй цілу бібліотеку послав. Вона всі ці книжки уважно перечитала. Якби який-небудь приват-доцент стільки прочитав, скільки вона! А скільки працювала лише для того, щоб написати дві коротесенькі одноактові драми. Без перебільшення можу сказати, що Леся Українка була справжнім ученим-дослідником» [3; 170].

Отже, тема «Леся Українка як науковець», безумовно, не вичерпується матеріалами цієї статті, оскільки вона обширна і не до кінця вивчена. Проте це невелике узагальнення дає уявлення про наукові інтереси виданої письменниці, мислителя, непересічної, багатогранно обдарованої особистості і послужить поштовхом для подальших наукових студій.

Література

1. Журавская І. Е. Леся Украинка и зарубежные литературы [Текст] / І. Е. Журавская. – М. : Наука, 1968. – 176 с.
2. Одарченко П. Леся Українка. Розвідки різних років [Текст] / П. Одарченко. – К. : В-во М. П. Коць, 1994. – 240 с.
3. Спогади про Лесю Українку [Текст] ; / Вид. 2-е, доп. ; упоряд, вступ. стаття та коментарі А. І. Костенка. – К. : Дніпро, 1971.
4. Українка Леся. Документи і матеріали. 1871–1970 [Текст]. – К. : Наук. думка, 1971. – 487 с.
5. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. [Текст]. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 8.
6. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. [Текст]. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9.
7. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. [Текст]. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10.
8. Українка Леся. Про літературу [Текст] ; / упоряд., автор статті, примітки О. Бабишкін. – К., 1955. – 333 с.
9. Українка Леся. Стародавня історія східних народів [Текст] ; репринтне видання. – Л. : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 256 с.
10. Шиманська І. Ф. Леся Українка про освіту і виховання [Текст] / І. Ф. Шиманська. – К. : Рад. школа, 1973. – 112 с.

Лилия Овдийчук. Леся Украинка как ученый

В статье представлена Леся Украинка как ученый. Проанализирован, обобщен и систематизирован материал о педагогической деятельности, литературоведческом и фольклорном наследии писательницы.

Ключевые слова: педагог, литературовед, фольклорист, литературно-критические работы, записи фольклорных произведений, учебник истории.

Liliya Ovdychuk. Lesya Ukrainka as a Research Worker

The paper presents Lesya Ukrainka as a scientist; the material about educational activity, literary studies, and folkloristic heritage of the writer is analyzed and generalized.

Keywords: educator, theorist of literature, folklorist, literary and critical works, folklore recordings, history textbook.